

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 23 (36)

Суми – 2020

**SECTION 1
THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND THE RIGHT;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES**

**СЕКЦІЯ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i23.p7>

**КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЯК ФОРМА СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ В
СТАЛІНСЬКОМУ СРСР: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Сухонос Віктор Володимирович,
*доктор юридичних наук, професор,
Голова Вченої Ради Навчально-наукового інституту права,
Професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства,
Сумський державний університет*

Сухонос Володимир Вікторович,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права, теорії
та історії держави і права
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9058-5182>*

Стаття обумовлена радикальними перетвореннями, що відбуваються нині в Україні у міру її просування на шляху демократичної, правової та соціальної держави, що ставить на порядок денний питання про ризики та небезпеки подібних реформ. У цих умовах вивчення радянського досвіду стає наочним прикладом того, що будь-яка реконструкція містить у собі не лише позитивні, а й негативні моменти.

Звісно, не слід вважати, що сталінський СРСР не був предметом дослідження вітчизняної та світової науки. Більше того, нині сформувався два основні напрямки дослідження сталінізму з урахуванням концепту «ворог народу»: сталіністи та анти сталіністи. Те ж саме стосується й колективізації. Саме тому, не применшуючи доробку попередніх дослідників, слід звернути водночас увагу, що більшість із них на розглядала колективізацію у суто правовому аспекті.

Отже, метою цієї статті має стати історико-правовий аналіз колективізації як одного з напрямків сталінської реконструкції СРСР.

Більшість публікацій, пов'язаних із сталінською тематикою, так чи інакше, зосереджені на темі репресій. На сьогодні умовно можна виділити два основних напрямки реалізації сталінських

репресій. По-перше, це було знищення явної та уявної «опозиції» сталінсько-більшовицькому режиму. По-друге, це численні жертви «соціалістичної реконструкції», яка здійснювалася за трьома напрямками: «індустріалізація», «колективізація» і «культурна революція».

За загальним правилом, колгосп в СРСР розглядався форма сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Ідея ж кооперування сільського господарства відповідала соціалістичним переконанням більшості політичних діячів та мислителів Радянської Росії та СРСР. Однак, на колгоспну форму сільськогосподарської кооперації поставило керівництво СРСР на чолі із Й. Сталіним, при цьому, фактично відмовившись від головного постулату колгоспного будівництва – добровільності об'єднання. Водночас, шалені темпи суцільної колективізації викликали досить активний спротив переважної більшості селян.

З метою зламу подібного опору, керівництво СРСР удалося до штучно організованого голоду 1931 – 1933 рр., який здебільшого визнається Голодомором, адже радянська влада знищувала будь-яку можливість для голодуючих врятуватися від голоду в інших, неголодних регіонах.

Верховна Рада України законодавчо закріпила голодомор в якості акту геноциду українського народу, як великої групи людей, що, головним чином, проживає в Україні. Унаслідок того, що категорія «народ», окрім соціально-політичного, має й етнічне забарвлення, категорія «геноцид» може поширюватися й на період організованого в 1931 – 1933 рр. злочинним сталінським режимом голоду.

Таким чином, колективізація в СРСР зазвичай не мала добровільного характеру і використовувалась радянською владою лише задля отримання доступу до дешевої сільськогосподарської продукції. В Україні ж вона стала можливою лише в умовах штучно організованого голоду.

Ключові слова: колективізація; кооперація; Голодомор в Україні; геноцид; трудова селянська партія.

Sukhonos V.V., Sukhonos V.V. Collectivization as a form of socialist reconstruction in the Stalinian USSR: historical and legal aspect. An article on the shoes of the radical transformations that are joining them in Ukraine as they move towards a democratic, legal and social state, which sets the agenda on the risks and dangers of such reforms. In these conditions, the study of the Soviet experience becomes an identical example of the fact that any reconstruction contains not only positive but also negative aspects.

Of course, it should not be considered that the capital of the USSR was not the subject of study of domestic and world science. In more detail, now formed two main areas of study of the capital, taking into account the concept of "enemy of the people": the capital and anti-Stalinism. The same applies to collectivization. That is why, without prejudice to the selection of previous researchers, it should be noted that most of them are considered by collectivization in a purely legal aspect.

Thus, with the help of this article there are statistics of historical and legal analysis of collectivization as one of the directions of Stalin's reconstruction of the USSR.

Most of the publications used with Stalinist themes are, one way or another, on the subject of repression. Today it is possible to conditionally allocate two main directions of realization of capital repressions. First, it was the destruction of the apparent and imaginary "opposition" to the Stalinist-Bolshevik regime. Secondly, it is the purification of the victims of "socialist reconstruction", which is carried out in three directions: "industrialization", "collectivization" and "cultural revolution".

As a general rule, the collective farm in the USSR was considered a form of agricultural production cooperative.

The idea of agricultural cooperation corresponded to the socialist convictions of most politicians and thinkers of Soviet Russia and the USSR. However, the leadership of the USSR, headed by J. Stalin, put the collective farm form of agricultural cooperation, while, in fact, abandoning the main postulate of collective farm construction - voluntary association. At the same time, the frantic pace of continuous collectivization requires active resistance from the vast majority of peasants.

Due to the breakdown of such resistance, the Soviet leadership managed to carry out an artificially organized vote in 1931-1933, which was largely determined by the Holodomor, because the Soviet government destroyed any opportunity to vote in other, non-starving regions.

The Verkhovna Rada of Ukraine legislated the Holodomor as an act of genocide against the Ukrainian people, as a large group of people living mainly in Ukraine. Due to the fact that the category "people", in addition to socio-political, there is ethnic entertainment, the category "genocide" may extend to the period organized in 1931-1933 by the criminal capital regime of famine.

Thus, collectivization in the USSR was not voluntary and used Soviet power only to provide access to cheap agricultural products. In Ukraine, however, it became possible only in conditions of artificially organized famine.

Keywords: collectivization; cooperation; The Holodomor in Ukraine; genocide; Labour peasant party.

Постановка проблеми. Радикальні перетворення, що відбуваються нині в Україні у міру її просування на шляху демократичної, правової та соціальної держави, ставить на порядок денний питання про ризики та небезпеки подібних реформ. У цих умовах вивчення радянського досвіду стає наочним прикладом того, що будь-яка реконструкція містить у собі не лише позитивні, а й негативні моменти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звісно, не слід вважати, що сталінський СРСР не був предметом дослідження вітчизняної та світової науки. Більше того, нині сформувався два основні напрямки дослідження сталінізму з урахуванням концепту «ворог народу». Зокрема, сталіністи (Ю. Мухін [24], О. Пруднікова [16] та ін.), припускають лише один постулат: «вороги народу» були насправді, а тому боротьба з ними була благою справою і репресії були повністю виправданими. Антисталіністи (Ж. Медведєв [20], А. Жигулін [6] та ін.) навпаки: наголошують на повній відсутності «ворогів народу», а тому уся діяльність Й. Сталіна у сфері «боротьби» з ними є свідченням зловмисності, масові ж репресії не можна виправдати жодними аргументами. Проміжне становище між ними займають «напівсталіністи» (Ю. Жуков [7], В. Земсков [9]) – особи, які, з одного боку, виправдовують репресії з точки зору вини самих жертв (Тухачевський, Ейхе, Бухарін самі були активними учасниками репресій, а потім і до них черга дійшла), а з іншого – засуджують або заперечують їх масовий характер. Є й радикали. Зокрема, П. Балаєв взагалі заперечує сталінські репресії [3].

Те ж саме стосується й колективізації. Саме тому, не применшуючи доробку попередніх дослідників, слід звернути водночас увагу, що більшість із них на розглядала колективізацію у суто правовому аспекті.

Цілі і завдання. Отже, метою цієї статті має стати історико-правовий аналіз колективізації як

одного з напрямків сталінської реконструкції СРСР.

Виклад основного матеріалу. Більшість публікацій, пов'язаних із сталінською тематикою, так чи інакше, зосереджені на темі репресій. На сьогодні умовно можна виділити два основних напрямки реалізації сталінських репресій. По-перше, це було знищення явної та уявної «опозиції» сталінсько-більшовицькому режиму.

Зокрема, саме до подібної опозиції була віднесена т. зв. «Трудова селянська партія», у справі якої до відповідальності було притягнуто понад 1 тис. осіб, у тому числі колишнього директора Інституту сільськогосподарської економіки О. Чайнова, відомих економістів, учених та агрономів О. Челінцева, М. Макарова, О. Фабриканта, Л. Юровського, О. Дояренка та ін. Лідером «Трудової селянської партії» («ТСП») було названо колишнього директора Кон'юнктурного інституту при Наркоматі фінансів СРСР М. Кондратьєва. Усі вони були заарештовані переважно в 1930 р. і обвинувачені в «шкідництві» у сільському господарстві СРСР [35]. «Членів» ТСП намагалися знищити максимально повністю. Зокрема, влітку 1940 р. саме за справою «Трудової селянської партії» [19, с. 55] було заарештовано видатного вченого-генетика світового рівня М. Вавилова. «Суд» тривав декілька хвилин. Вирок – розстріл, який згодом замінили 20 роками позбавлення волі [30, с. 123]. Взимку 1943 р. М. Вавилов помер.

Іншим напрямком реалізації сталінських репресій стали численні жертви «соціалістичної реконструкції».

Радянська економічна історія виділяє чотири етапи соціалістичної реконструкції.

Перший період тривав від Жовтневого перевороту 1917 р. до середини 1918 р. Це був період, коли радянська влада в особі більшовиків приступила до проведення націоналізації та до створення нових органів економічного управління,

а також до проведення демобілізації як армії, так і господарського життя країни.

Другий період, який отримав назву періоду «воєнного комунізму», тривав з 1918 по 1921 р. Епоха «воєнного комунізму» – це епоха громадянської війни. В цей період проводиться повна націоналізація, встановлюється централізована система як економічного управління, так і в області продовольства, кооперація ж перетворюється в технічний апарат Наркомпроду (Народний комісаріат продовольства), грошова система майже повністю скасовується, змінюючись на натуральну.

Третій період отримав назву нової економічної політики (НЕП). Він тривав з 1921 по 1925 р. Це був період відновлення радянської економіки. Перемога більшовиків у громадянській війні дала їм можливість висунути на перший план завдання економічного розвитку, підійти більш уважно і серйозно до встановлення взаємовідносин міста і села, сільського господарства і промисловості. Саме у цей час дозволяється торгівля, підприємства переводяться на госпрозрахунок, кооперація стає формою організації робітників і селян. Великого значення набуває сільськогосподарська кооперація як шлях залучення селянства до соціалістичного будівництва. Одночасно відбувається зміцнення соціалістичних форм господарства (читай – державних підприємств). Відновлювальний період показав, що диктатура пролетаріату, у принципі, дає можливість встановлення таких умов, в яких розвиток народного господарства відбувається найшвидше чином. Темп розвитку відновного періоду народного господарства СРСР був вище, аніж темп розвитку інших країн, незважаючи на те, що останні в економічному відношенні стояли значно вище.

За словами В. Мілютіна, з 1921 по 1925 р. включно народне господарство СРСР зуміло залікувати свої рани, нанесені йому імперіалістичної і громадянської війнами. Саме в нових умовах народне господарство СРСР отримало дійсний стимул для свого розвитку. Відновлювальний період аж ніяк не означав відновлення форм і взаємин, що існували до Жовтневої революції; він означав в сенсі виробничому, в сенсі кількості продукції, досягнення довоєнного рівня.

Щодо четвертого періоду, то він розпочався з 1926 р. як період реконструкції народного господарства СРСР, коли були висунуті нові завдання реорганізації техніки, завдання індустріалізації країни, завдання широкого соціалістичного будівництва [22, с. 12–13]. Інакше кажучи, саме від 1926 р. слід відраховувати початок доби соціалістичної реконструкції.

Процес «соціалістичної реконструкції» здійснювався за трьома напрямками: «індустріалізація» промисловості, «колективізація» сільського господарства і «культурна революція» в середовищі пересічних громадян СРСР.

За загальним правилом, колгосп в СРСР розглядався як «колективне соціалістичне господарство трудящих селян, що добровільно об'єдналися для спільного ведення сільськогосподарського виробництва на основі суспільних засобів виробництва та колективної праці» [15, с. 179]. Інакше кажучи, колгосп є формою сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Ідея ж кооперування сільського господарства відповідала соціалістичним переконанням більшості політичних діячів та мислителів Радянської Росії та СРСР. Зокрема, про загальне кооперування країни розмірковував В. Ленін, наголошуючи на тому, що «лад цивілізованих кооператорів за суспільної власності на засоби виробництва, за класової перемоги пролетаріату над буржуазією – це є лад соціалістичний» [18, с. 32].

Досить активно кооперативні ідеї проповідували вчені-аграрії. Зокрема, вищезгаданий О. Чаєнов розглядав кооперативні засади як основу для організації, яку селяни можуть використати для організації окремих «галузей свого господарства» [34, с. 9].

Під час одного із допитів у справі ТСП практично на тому ж самому наголошував М. Кондратьєв, зазначаючи, що «кооперація сільського господарства визнається однією з найбільш прогресивних та доцільних форм розвитку селянського господарства. Дозволяються та заохочуються усі види та форми кооперативів та їхніх об'єднань у сільському господарстві, починаючи від зовсім простих постачально-збутових до колгоспів включно. Кооперація у сільському господарстві будується на основі повної добровільності об'єднання та свободи виборів органів управління» [33, с. 455].

Більше того, ідея загальної сільськогосподарської кооперації знайшла свою підтримку на державно-владному рівні. Зокрема, виступаючи на XIV конференції РКП (б), М. Бухарін виділив три форми сільськогосподарських кооперативів: «Бідняцька кооперація – колгоспи. Середняцька кооперація у сфері збуту, закупівель, кредиту тощо. Деінде буде і куркульська кооперація, які, вірогідно, матиме свою опору в кредитних товариствах» [31, с. 44–45]. При цьому, з точки зору М. Бухаріна, колгосп є «могутньою

річчю, але це – не стовповий шлях до соціалізму» [31, с. 46].

Проте, саме на останню форму сільськогосподарської кооперації поставило керівництво СРСР на чолі із Й. Сталіним, при цьому, фактично відмовившись від головного постулату колгоспного будівництва – добровільності об'єднання. В радянській літературі процес формування колгоспів того періоду найбільш чітко вказано в романі М. Шолохова «Піднята цілина» [36, с. 169]. При цьому, шалені темпи суцільної колективізації викликали досить активний спротив переважної більшості селян. Нажахане цим сталінське керівництво вирішило дещо призупинити темпи. Й. Сталін у своїй статті «Запаморочення від успіхів» назвав спроби «насаджувати колгоспи силою» безглуздом і реакційним [29, с. 254]. Проте, Постанова Політбюро ЦК ВКП (б) «Про заходи з ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації» від 30 січня 1930 року [33, с. 435–442], при цьому, не була відмінена. Інакше кажучи, Й. Сталін засуджував лише темпи колективізації та пряме фізичне насильство при залученні селян до колгоспів. Водночас, політика знищення заможного селянства («розкуркулення») залишилася незмінною. Зокрема, за підрахунками В. Земскова, масштаб розкуркулення в СРСР варіюється від 3,5 до 4 млн. осіб [8, с. 291].

При цьому, темпи цієї політики не знижувалися, що також викликало опір серед селян. Зокрема, тоді ж «розкуркулили» діда першого Президента РФ Б. Єльцина. Як свідчив інструктор-інформатор Уральського колгоспного союзу Є. Бриляков: «9 листопада в селі Коновалово при опису майна куркуля Єльцина побили членів комісії із хлібозаготівлі, а члена сільради змусили танцювати (дані по Буткінському району)» [25, с. 332].

З метою зламу подібного опору, керівництво СРСР удалося до штучно організованого голоду.

В історії СРСР, як відомо, було три голодні періоди:

1) Навесні-улітку 1921 р. тривав голод в Поволжі, в результаті якого загинуло більше 5 млн. осіб [10, с. 211].

2) Протягом 1931 – 1933 рр. тривав голод в Казахстані, окремих регіонах Росії (Ставропольський та Краснодарський край, Середнє та Нижнє Поволжжя, Ростовська область та Оренбурзький район) і, звісно, в Україні, де загинуло від 3 до 10 млн. осіб [26, с. 391].

3) У 1946 – 1947 рр., в результаті голоду, в Україні масового характеру набула дистрофія, відбулося стрімке зростання смертності, а в окремих районах були зафіксовані окремі прояви канібалізму (достеменно відомо про 54 випадки). В

результаті від голоду померло близько 800 тис. осіб, найбільший відсоток серед яких припадав на Харківську, Запорізьку, Ворошиловградську (нині – Луганська), Сталінську (нині – Донецька) та Одеську область [12, с. 344].

Проте, лише голод 1931 – 1933 рр. здебільшого визнається Голодомором.

Чому ж поволзький голод не набув такого статусу?

Як уявляється, це відбулося через ставлення радянського суспільства та держави до цієї трагедії.

Зокрема, радянська держава в особі ВЦВК 18 липня 1921 р. утворила Центральну комісію допомоги голодуючим під головуванням М. Калініна. Селянам потерпілих губерній була надана продовольча допомога.

У липні 1921 р. ЦК РКП (б) видає постанову «Завдання партії у боротьбі з голодом», де, для надання насіння для засіву озимих полів неврожайних губерній, зажадав від усіх органів та підприємств Радянської Росії:

«1. Пришвидшіть надходження продподатку з тим, щоб частина його негайно була відправлена на насіння голодуючим. Розпочніть широку агітацію за додаткове зсипання спеціально на «насіння голодуючим».

2. Здійсніть будь-за-що повернення виданої в 1920 і в 1921 рр. селянам позики насінням на засів озимих і ярих. Повернута позика піде на насіння голодуючим.

3. Радгоспи повинні негайно зсипати на державні пункти свій урожай, залишивши собі насіння на 2-місячний запас для робітників» [5, с. 59].

Восени 1921 та під час весняної посівної 1922 р. радянський уряд надав голодуючим губерніям близько 55 млн. пудів насіння. Селянам Поволжжя з державних фондів була надіслана значна кількість продовольства [11, с. 58–59].

Скориставшись голодом, В. Ленін звернувся по допомогу до міжнародної спільноти. В результаті численні міжнародні організації надіслали колосальну кількість продовольства та грошових коштів на допомогу голодуючим. Наприклад, міжнародна організація, яку свого часу створив відомий дослідник Арктики Ф. Нансен, ввезла до Радянської Росії близько 5 млн. пудів продовольства, а Американська адміністрація допомоги – понад 28 млн. пудів [11, с. 60].

Радянське суспільство теж не лишилося осторонь. Наприклад, в дитячій книзі А. Рибаківа «Кортик» описується ситуація, коли підлітки організували виставу, кошти від якої передбачалося спрямувати саме на допомогу голодуючим Поволжжя [28, с. 85].

У кіно теж поволзький голод відображено як загальнонаціональна трагедія. Інакше кажучи відсутність заперечення голоду відкривало шлях для боротьби з ним, а тому надання йому статусу голодомору є не коректним.

Інша річ – голод в Україні 1931 – 1933 рр.

На сьогодні більшість сталіністів розглядають цю трагедію винятково з двох позицій: географічної та причинної.

Географічний аспект голоду 1931 – 1933 рр. вказує на той факт, що ним була уражена значна територія СРСР, а не лише Україна, а й Поволжя, Москва та Московська область, Закавказзя, Північний Схід європейської частини СРСР, Кузбас, Іванівська область, Північний край, Західна область, Далекий Схід, Горьківська область, Урал [23, с. 42].

Серед причин виникнення голоду називаються знищення селянами волів, що призвело до неможливості зібрати врожай [13, с. 154–155] або тяжкий неврожай [23, с. 13].

Щодо антисталіністів, то абсолютна більшість з них розглядають голод як штучно організовану трагедію.

Недаремно існує легенда про фразу К. Ворошилова на XVII з'їзді ВКП (б) у 1934 р.: «Ми від самого початку свідомо пішли на голод, тому що нам був потрібен хліб. Але жертвами голоду були нетрудові елементи та куркульство» [2].

І хоча ані в стенограмі XVII з'їзду [1, с. 224–235], ані у виданій окремим тиражем доповіді К. Ворошилова на XVII з'їзді ВКП (б) [4] немає жодного слова про голод, проте означена легенда якнайкраще ілюструє фактичне ставлення радянської влади до жертв голодомору.

Річ у тім, що не зовсім важливе значення мають першопричини голоду: природа чи людський чинник. Мова йде про реакцію сталінської верхівки на інформацію про голод: їй або не повірили, або проігнорували. Коли відомий письменник М. Шолохов написав Й. Сталіну листа про методи організації хлібозаготівель, генсек у відповідь обвинуватив колгоспне селянство в тому, що воно вело «саботаж» і навіть «війну змором» проти робітників і Червоної Армії [32, с. 267].

Більше того: у випадку спроб окремих селян врятувати себе від голодної смерті, представники радянської влади (комсомольські ватажки або звичайна міліція) активно перешкоджали цьому. Як згадував селянин М. Тавлуй з Чернігівщини, представники міліції забрали у нього мішок картоплі та зсипали її до багаття з метою «щоб було жаркіше» [33, с. 466].

Коли ж селяни намагалися врятуватися і залишити райони поширення голоду, їх силоміць зупиняли на підставі підписаної Й. Сталіним та В.

Молотовим директиви ЦК ВКП (б) та РНК СРСР від 22 січня 1933 р. Відповідно до неї, органам ОДПУ наказувалося не допускати масового виїзду селян до інших районів. В результаті, залишившись в голодних регіонах, селяни були приречені на смерть. Зате, як цинічно зазначав сучасний прихильник сталінщини С. Бунтовський, радянський уряд не допустив «поширення слухів та паніки настільки, що значна кількість людей у містах не підозрювала про голод на селі» [13, с. 158].

Таким чином, проблема голодомору полягала не лише в самому факті масового голоду, не лише в причинах та географії поширення голоду, а й у тому, що радянська влада знищувала будь-яку можливість для голодуючих врятуватися від голоду в інших, неголодних регіонах.

Саме тому можна сміливо відкидати будь-які спроби заперечити штучний характер голодомору 1931 – 1933 рр.

Але є й інша проблема.

28 листопада 2006 р. Верховна Рада України законодавчо закріпила голодомор в якості акту геноциду українського народу [27].

Саме ця норма стала наріжним каменем для сталіністів в справі заперечення ними голодомору.

Річ у тім, що, згідно ст. II міжнародної Конвенції «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» від 9 грудня 1948 р., останній визначається як «дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» через «а) вбивство членів такої групи; б) заповідання серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; d) заходи, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи; е) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу» [21, с. 336].

У вітчизняному кримінальному законодавстві геноцид визначається як «діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заповідання їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітородженя чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу» [17, с. 211–212].

За об'єктивною стороною Голодомор повністю відповідає п. с ст. II Конвенції та ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України.

Суб'єктом цього злочину визнається злочинний сталінський режим. Немає особливих проблем і з визначенням суб'єктивної сторони.

Проблема виникла лише з об'єктом злочину: на думку сталіністів люди, які пережили голод і зазнали від цього втрат аж ніяк не можуть однозначно визначитися як «національна, етнічна, расова чи релігійна група», адже знищення здебільшого відбувалося не стільки за національною, скільки за класовою ознакою – жертвами здебільшого ставали селяни.

З урахуванням цього й була використана формула «український народ».

За загальним правилом, народ визначається як велика група людей, що головним чином, пов'язана місцем свого перебування [14]. Інакше кажучи, «український народ» є великою групою людей, що, головним чином, проживає в Україні. Крім того, категорія «народ», окрім соціально-політичного, має й етнічне забарвлення, а тому категорія «геноцид» може поширюватися й на період

організованого в 1931 – 1933 рр. злочинним сталінським режимом голоду.

Щодо післявоєнного голоду в Україні, то, хоча до нього теж інколи застосовується термін «голодомор» [26, с. 493], проте він, на щастя, так і не досяг рівня 1931 – 1933 рр. Як уявляється, це сталося через те, що територія Західної України не була охоплена голодом, хоча там і проводилася примусова колективізація [12, с. 344]. Саме звідти голодуючі везли додому борошно і хліб. Намагаючись перешкодити означеним спробам виживання, загони транспортної міліції протягом червня та двох останніх декад липня 1946 р. зняли з поїздів понад 160 тис. пасажирів [26, с. 493].

Висновки. Таким чином, колективізація в СРСР зазвичай не мала добровільного характеру і використовувалась радянською владою лише задля отримання доступу до дешевої сільськогосподарської продукції. В Україні ж вона стала можливою лише в умовах штучно організованого голоду.

Література:

1. XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б) (Москва, 26 января – 10 февраля 1934 г.). Стенографический отчет. – М. : Партиздат, 1934. – 716 с.
2. Афанасьев К. Далекое близкое: Авторские эссе о памятных событиях XX века в Калужской области [Электронный ресурс] / Персональный сайт Константина Михайловича Афанасьева. – Режим доступа : <http://letopis20vek.narod.ru/Dal-Blis/Golod.htm>
3. Балаев П. Г. Л. П. Берия и ЦК. Два заговора и «рыцарь» Сталина / Петр Григорьевич Балаев. – М. : Центрполиграф, 2018. – 550 с.
4. Ворошилов К. Еще сильнее будем крепить оборону Советской страны : речь на XVII съезде ВКП (б) / Климент Ворошилов. – М.–Л. : Партиздат, 1934. – 32 с.
5. Директивы ВКП (б) по хозяйственным вопросам / [сост. М. Савельев и А. Поскребышев; ред. Т. М. Копельзон]. – М., Л. : Государственное социально-экономическое издательство, 1931. – 878 с.
6. Жигулин А. В. Черные камни / Анатолий Владимирович Жигулин. – М. : Книжная палата, 1989. – 240 с.
7. Жуков Ю. Н. Иной Сталин. Политические реформы в СССР в 1933 – 1937 гг. / Юрий Николаевич Жуков. – М. : Вагриус, 2005. – 512 с.
8. Земсков В. Н. Политические репрессии в СССР: реальные масштабы и спекулятивные построения / Виктор Земсков // Книга, обманувшая мир : сб. критических статей и материалов об «Архипелаге ГУЛАГ» А. И. Солженицына / [сост. и ред. В. В. Есипов]. – М. : Летний сад, 2018. – С. 256–304.
9. Земсков В. Н. Сталин и народ. Почему не было восстания / Виктор Земсков. М. : Алгоритм, 2014. – 152 с. — (Узлы российской истории).
10. Зуев М. И. История России. Хроника : Учебное пособие по истории для 6–11 классов / М. И. Зуев. – М. : Дрофа, 1995. – 416 с.
11. История СССР с древнейших времен до наших дней : в 2 сериях : 12 томах / [редкол.: Б. Н. Пономарев (председатель) и др.]. – М. : Изд-во Наука., 1966–1980. – Серия 2: От Великой Октябрьской социалистической революции до наших дней. – 1967–1980. – Т. VIII: Борьба советского народа за построение фундамента социализма в СССР 1921 – 1932 гг. / [редкол.: Ю. А. Поляков (отв. ред.) и др.]. – 1967. – 726 с.

12. Історія України : навчальне видання / [Зайцев Ю. (керівник), Грицак Я., Ісаєвич Я. та ін.] ; відп. ред. Ю. Сливка. – [Вид. 3-тє, перероб. і доп.]. – Львів : Світ, 2002. – 520 с.
13. Калашников М. Независимая Украина. Крах проекта / Максим Калашников, Сергей Бунтовский. – М. : ФОЛИО, 2009. – 413 с. – (Книга-расследование).
14. Козлов В. И. Народ / В. И. Козлов // Российская социологическая энциклопедия / [Айвазян С. А., Бестужев-Лада И. В., Кара-Мурза С. Г. и др.] ; под общ. ред. Г. В. Осипова. – М. : НОРМА–ИНФРА–М, 1998. – С. 309.
15. Козырь М. И. Колхоз / М. И. Козырь // Юридический энциклопедический словарь / [ред. кол. М. М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др.] ; гл. ред. А. Я Сухарев. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – С. 179–180.
16. Колпакиди А. И. Двойной заговор. Сталин и Гитлер: Несостоявшиеся путчи / А. И. Колпакиди, Е. А. Прудникова. – М. : ОЛМА–ПРЕСС, 2000. – 560 с. – (Досье).
17. Кримінальний Кодекс України : прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 05 квітня 2001 р. / Офіційний текст. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
18. Ленин В. И. О кооперации / Владимир Ильич Ленин // Ленин В. И. Последние письма и статьи / Владимир Ильич Ленин. – М. : Издательство политической литературы, 1976. – С. 28–35.
19. Мартиросян А. Б. Сталин и репрессии 1920-х – 1930-х гг. / А. Б. Мартиросян. – М. : Вече, 2008. – 416 с. – (200 мифов о Сталине).
20. Медведев Ж. А. Сталин и еврейская проблема. Новый анализ / Ж. А. Медведев. – М. : Права человека, 2003. – 288 с.
21. Международное право в документах : учебное пособие / [сост. Н. Т. Блатова; ред. Л. А. Могусева]. – М. : Юридическая литература, 1982. – 856 с.
22. Милютин В. П. История экономического развития СССР / В. П. Милютин. – [2-е изд.]. – М., Л. : Государственное издательство, 1929. – 428 с. — (Экономическая библиотека).
23. Миронин С. С. Сталинский порядок / Сигизмунд Миронин. – М. : Алгоритм, 2007. – 272 с. – (Загадка 1937 года).
24. Мухин Ю. И. Суд над Сталиным / Юрий Мухин. – М. : Яуза-пресс, 2010. – 288 с. – (Бестселлеры Юрия Мухина и В. Кожина).
25. Партия в период наступления социализма по всему фронту. Создание колхозного строя (1929–1932 годы) : Документы и материалы / [сост. Б. С. Власов]. – М. : Госполитиздат, 1961. – 464 с. – (В помощь изучающим историю КПСС).
26. Петровський В. В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – [Вид. 3-є, випр. і доп.]. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2010. – 624 с.
27. Про Голодомор 1932-1933 років в Україні : Закон України № 376-V від 28 листопада 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 50. – Ст. 504.
28. Рыбаков А. Н. Кортик : повесть / А. Н. Рыбаков ; Рис. А. Тамбовкина. – М. : Детская литература, 1981. – 190 с.
29. Сталін Й. В. Питання ленінізму / Й. В. Сталін ; [пер. з рос.]. – [11-е вид.]. – К. : Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 516 с.
30. Сухонос В. В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму : [монографія] / Володимир Вікторович Сухонос ; [наук. ред. В. Д. Бабкін]. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 336 с.
31. Хрестоматия по истории КПСС : пособие для вузов : в 2 т. / [ред. В. В. Журавлев и В. И. Зубарев]. – М. : Политиздат, 1989–1989. – Т. 2: 1925 – март 1985 г. / [Сост. В. Н. Донченко, Л. С. Леонова]. – 1989 – 526 с.
32. Хрестоматия по истории СССР. 1900 – конец 1930-х гг. : Пособие для учителя / [сост. С. И. Матруненок; ред. Ю. И. Кораблев]. – М. : Просвещение, 1988. – 287 с.
33. Хрестоматия по отечественной истории (1914 – 1945 гг.) / [ред. А. Ф. Киселев и Э. М. Шагин]. – М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – 896 с.

34. Чайнов А. В. Краткий курс кооперации / Александр Васильевич Чайнов. – М. : Московский рабочий, 1990. – 80 с.
35. Шаповал Ю. І. «Трудової селянської партії» справа 1930-х років / Ю. І. Шаповал // Енциклопедія історії України : у 10 т. / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 2003–2013. – Т. 10: Т–Я. – 2013. – С. 168.
36. Шолохов М. А. Поднятая целина / Михаил Александрович Шолохов. – М. : Просвещение, 1981. – 559 с. – (Школьная библиотека).